

Prano Virako prisiminimai apie mobilizaciją į Rusijos–Japonijos karą 1904–1905 metais

Dr. Juozas Skirius

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Dokumentinio paveldo tyrimo departamentas, Lituanistikos skyrius, Gedimino pr. 51, LT-01109 Vilnius, Lietuva
El. p. juozas.skirius@lnb.lt

Anotacija. Straipsnyje analizuojamas Rusijos–Japonijos karo (1904–1905) poveikis Lietuvos gyventojams, remiantis Prano Virako atsiminimais apie mobilizaciją į carinę kariuomenę. Tyrimo šaltinis – unikalus rankraštis, saugomas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. Atsiminimuose atskleidžiami mobilizacijos procesai, šauktinių nuotaikos, tarpnacionaliniai santykiai ir valdžios elgsena. Šis šaltinis papildo menkai ištirtą karo poveikio Lietuvos visuomenei temą ir leidžia geriau suprasti prielaidas 1905–1907 m. revoliuciniams įvykiams.

Esminiai žodžiai: *Pranas Virakas, Rusijos–Japonijos karas, mobilizacija, atsiminimai, Helsinkis.*

Abstract. This article analyses the impact of the Russo-Japanese War (1904–1905) on the population of Lithuania, drawing on Pranas Virakas's memoirs of mobilisation into the tsarist army. The study is based on a unique manuscript preserved at the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. The memoirs reveal processes of mobilisation, the conscripts' mood, interethnic relations, and the authorities' conduct. This source contributes to an under-researched topic and provides a clearer understanding of the preconditions for the revolutionary events of 1905–1907.

Keywords: *Pranas Virakas, Russo-Japanese War, mobilisation, memoirs, Helsinki.*

Copyright © 2026. Juozas Skirius. Published by Vytautas Magnus University, Lithuania. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Lietuvių istoriografijoje Rusijos–Japonijos karas ir jo vaidmuo Lietuvos gyventojams epizodiškai aptartas istorikų Antano Tylos¹ ir Prano Čepėno² darbuose, pažymint vietos gyventojų nepritarimą, vengimą stoti į Rusijos kariuomenę, padidėjusią emigraciją. Pagaliau jų nepasitenkinimas karo pasekmėmis peraugo į platesnį pasipriešinimą, žinomą kaip 1905–1907 m. revoliucija – tautinį judėjimą už savo teises. Šiuo atveju, pažymint Lietuvos socialdemokratų partijos (toliau – LSDP) veikimą ir įtaką, raginant žmones priešintis, gana detaliai dar 1958 m. savo atsiminimų dalyje „Rusų–japonų karas“ išdėstė vienas iš socdemų veikėjų, knygnešio Jurgio Bielinio sūnus Kipras, kurio knyga 1992 m. buvo perleista Lietuvoje³. Be to, būtina paminėti, kad pirmasis 1906 m. lietuviškai parašęs knygelę apie Japoniją buvo Steponas Kairys, LSDP kūrėjas ir vadovas, būsimasis Vasario 16-osios Akto signataras. Nors autorius (pasirašė slapyvardžiu Dėdė) niekuomet nebuvo Japonijoje, bet, pasinaudodamas spauda ir prieinamais šaltiniais, knygelėje trumpai, sistemingai pristato skaitytojams šalį⁴. Parengti tokią knygelę S. Kairį įkvėpė Japonijos pergalė kare. Jam buvo puikiausias pavyzdys, kaip maža, bet disciplinuota šalis, turinti dvasiškai stiprią tautą, gali įveikti milžinišką valstybę. Tą jis ir norėjo pasakyti lietuviškai skaitančiam tautiečiui.

Rusijos–Japonijos karo apžvalga

Trumpai prisiminus šį karą, būtina pažymėti, kad jis kilo dėl abiejų valstybių siekių įsigalėti Šiaurės rytų Kinijoje ir Korėjoje. 1896 m. Kinija suteikė Rusijai teisę pratęsti Transsibiro geležinkelį per Mandžiūriją iki Vladivostoko. Be to, Kinijos vyriausybė išnuomojo jai Liaodongo pusiasalį, kur buvo įrengta Port Artūro karinė bazė. Rusijos kariuomenė, slopindama Kinijoje kilusį vadinamąjį Boksinerių sukilimą (1900–1901), užėmė Mandžiūriją. Į Japonijos reikalavimą išvesti iš ten kariuomenę Rusijos valdžia, laikydama japonus silpna priešininke, menkai tereagavo. 1904 m. vasario 6 d. Japonija nutraukė diplomatinius santykius su Rusija ir netikėtai japonų laivynas puolė Rusijos eskadrą netoli Port Artūro. Vasario 10 d. Japonija oficialiai paskelbė karą Rusijai. Japonija buvo užsitikrinusi Anglijos paramą (1902 m. sutartis), kuriai taip pat kėlė nerimą rusų įsigalėjimas Tolimuosiuose Rytuose, veržimasis į Vidurinius Rytus bei skverbimasis link Indijos. Prieš pradėdama karą Japonija turėjo apie 375 tūkst. karių ir 156 karo laivus, o Rusija Tolimuosiuose Rytuose – 98 tūkst. karių ir 72 laivus. Japonų kariuomenė ir laivynas buvo organizuoti europiniu pavyzdžiu, gerai

¹ TYLA, Antanas. *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*. Vilnius: Mintis, 1968, p. 53–55.

² ČEPĖNAS, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. Išleido Dr. Kazio Griniaus fondas. Chicago, Ill.: M. Morkūno spaustuvė, 1977, t. 1, p. 305–318.

³ BIELINIS, Kipras. *Dienojant. Spaudos draudimo laikų atsiminimai*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 368–378.

⁴ *Japonija seniau ir dabar. Parašė Dėdė*. Vilnius: Šviesa, 1906, Nr. 11, 16 p.

ginkluoti ir aukštos moralės. Karo pradžioje japonai įgavo persvarą jūroje. Kariniai veiksmai vyko Japonų jūroje ir Mandžiūrijoje. Po daugelio laimėjimų japonai užėmė Port Artūrą, sumušė rusų kariuomenę prie Mukdeno, o lemiamose jūrų kautynėse prie Cusimos visiškai sunaikino rusų Baltijos eskadrą, apiplaukusią Afriką ir Aziją. Be to, japonai okupavo Sachalino salą. Japonijos kariniai pasiekimai nustebino visą pasaulį⁵.

Po greitų ir skausmingų pralaimėjimų Rusijai nieko kito nebeliko, kaip, tarpininkaujant JAV prezidentui Theodore'ui Rooseveltui, pradėti su Japonija taikos derybas, kurios baigėsi 1905 m. rugsėjo 5 d. Portsmoutho taika. Rusija ne tik atsisakė skverbimosi į Mandžiūriją, bet ir turėjo perleisti Japonijai dalį seniau nukariautų teritorijų, ilgametę nuomos teisę į Liaodongo pusiasalį su Port Artūru, pripažinti Japonijai protektoratą Korėjoje, užleisti Japonijai pietinę Sachalino salos dalį. Be to, japonams buvo leista naudotis Mandžiūrijos kasyklomis ir perimti Mandžiūrijos geležinkelį bei jo priežiūrą. Japonija tarptautiniu lygiu buvo pripažinta didžiaja valstybe. Kaip pažymi P. Čepėnas, Rusijai šis karas kainavo daug pinigų, daug žuvusių karių, daug sužeistų, patekusių nelaisvėn. Skaičiuojama, kad žuvo apie 300 000 Rusijos karių, o nelaisvėn pateko apie šimtą tūkstančių⁶.

Lietuviai ir karas

Karas išryškino Rusijos silpnybes, ekonominį ir karinį atsilikimą, paaštrino socialinius ir tautinius konfliktus. Karas laikomas svarbiausia 1905–1907 m. revoliucijos Rusijoje priežastimi. Nors Rusijos ir Japonijos karas vyko toli nuo Lietuvos sienų, Lietuva tiesiogiai nepatyrė šio karo baisybių, lietuviams, kaip Rusijos imperijos gyventojams, teko Tolimuosiuose Rytuose kariauti ir nukentėti, nes pašaukti Lietuvos vyrai tikrąją karo tarnybą dažniausiai atlikdavo Sibire. Tad nuo pirmųjų karo dienų tikrosios tarnybos kariams teko pakelti visus sunkumus⁷. Lietuviai karinę tarnybą Rusijos kariuomenėje ir ne karo metu laikė didžiausia žmogaus nelaimė, nes karo tarnyba tuo metu trukdavo nuo 3 iki 5 metų, atsižvelgiant į kariuomenės ginklų rūšį. Lietuvos jaunimas įvairiais būdais stengėsi išvengti karinės prievolės (emigravo, slapstydavosi ir pan.). Rusijos–Japonijos karui prasidėjus, Lietuvoje visuotinė mobilizacija pradėta vykdyti tik 1904 m. spalio mėnesį⁸. Lietuvius vengti atlikti karinę tarnybą skatino ir plati Lietuvos socialdemokratų partijos agitacija. Ji išleido keletą tam tikslui skirtų atsišaukimų. Pavyzdžiui, LSDP 1904 m. balandžio mėn. atsišaukime

⁵ Rusų-japonų karas. *Lietuvių enciklopedija*. So. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1961, t. 26, p. 178–179; Japonijos–Rusijos karas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius: MELI, 2005, t. 8, p. 560–561.

⁶ ČEPĖNAS, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. Išleido Dr. Kazio Griniaus fondas. Chicago, Ill.: M. Morkūno spaustuvė, 1977, t. 1, p. 307.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat, p. 308.

„Karė“ nurodė tikruosius karo sukėlėjus – caro valdžią ir kapitalistus. LSDP, stodama prieš grobikišką karą, kvietė žmones kitokiai kovai: „Taisykimės ginklus, renkimės į karę, bet ne į karę su japonais, o su tikrais savo priešais ir skriaudėjais: maskolių valdžia ir visokiais fabrikantais, pirkliais... dvarponiais, didesniaisiais ūkininkais, kurie iš mūsų kruvino prakaito sau tokius turtus susikrauja...“ Buvo išleista daugiau panašių atsisaukimų, kuriuose kaimo žmonės buvo agituojami neiti į karą⁹.

Iki Rusijos–Japonijos karo buvo pastebima nemažai naujokų dezertyrų iš kariuomenės, o karui prasidėjus jų dar labiau padaugėjo. Pavyzdžiui, Marijampolės ir Kalvarijos apskrityse 1904 m. į kariuomenę nestojo 1 250 naujokų, o 1903 m. tose apskrityse neatvyko 867 naujokai. Nestojo į kariuomenę ir atsarginiai. Suvalkų, Seinų, Marijampolės ir Kalvarijos apskrityse 1904 m. vengė atlikti karinę prievolę daugiau kaip 1 500 atsargos kareivių. 1905 m. sausio mėn. pranešime Butrimonių punkto žandaras savo viršininkui rašė: „Šiuo metu iš mano prižiūrimo rajono labai smarkiai emigruoja į Ameriką ne vien tiktai žydai, bet daugiausia valstiečiai, ypatingai atsargos kareiviai, kad išvengtų mobilizacijos.“¹⁰ Pavyzdžiui, būsimasis garsus Lietuvos diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967) taip pat pasirinko dezertyro kelią. Jis 1904 m. buvo baigęs Pskovo aukštesniąją Matininkų mokyklą. Tuo metu baigę studentai karinę prievolę galėjo atlikti geresnėmis sąlygomis – buvo leidžiama pasirinkti pulką ir ginklų rūšį. Metus ištarnavę jie išeidavo į atsargą, turėdami praporščiko laipsnį. B. K. Balutis pasirinko pėstininkų pulką Pskove, o po trijų mėnesių tarnybos sužinojo, jog pulkas gavo įsakymą ruošti kelionei į Mandžiūriją. Tai neigiamai paveikė jaunąjį kariškį. Jis, kaip ir tūkstančiai lietuvių jaunuolių, nekenė tarnybos carinėje kariuomenėje, tuo labiau nesirengė lieti kraujo. Gana to, kaip jis pats sakė, kad jau vienas Balučių šeimos atstovas – brolis Balys – lieja kraują Kinijoje. B. K. Balutis ryžosi slapta bėgti į JAV. Ten jau gyveno jo dėdė kunigas Juozas Židanavičius (Seirijų Dėdė), kuris kvietė sūnėną atvykti. Pasitaikius progai, maždaug 1904 m. pabaigoje – 1905 m. sausio pradžioje B. K. Balutis pasitraukė iš kariuomenės, slapta perėjo Rusijos–Vokietijos sieną ir išvyko į JAV¹¹. Tokių pasitraukusiųjų iš rusų kariuomenės ir emigravusiųjų buvo ne vienas šimtas. Emigracija rodė ne vien nenorą tarnauti carinėje kariuomenėje, bet ir tai, kad valstiečiams buvo svetimas tas karas. Suprantama, kad tarp emigravusių buvo daug tokių, kurie emigravo ir ekonominiiais sumetimais.

Deja, didžiąją daugumą mobilizuotų lietuvių vis dėlto teko paragauti kariškio duonos, dalyvauti caro valdžios išprovokuotame kare su japonais. Bėda ta, kad neturime išsamių duomenų apie kare dalyvavusius lietuvius – karininkus ir karius. O kad jų ten būta nemažai, rodo skelbti pavieniai jų laišakai, atsiminimai. Istorikas Benediktas Šetkus pamėgino surinkti jam žinomą medžiagą apie kai kurių lietuvių

⁹ TYLA, A. *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*. Vilnius: Mintis, 1968, p. 53.

¹⁰ Ten pat, p. 54.

¹¹ SKIRIUS, Juozas. *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967): Tėvynės paaukotas gyvenimas*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 32–33.

dalyvavimą rusų–japonų kare, jų likimus ir ją paviešinti¹². Tiesa, lenkų istorikai bandė suskaičiuoti, kiek lenkų tautybės karių galėjo dalyvauti kare. Jie rinko duomenis apie Rusijos karius belaisvius, kurių priskaičiuojama per 80 tūkstančių. Atliktas tyrimas rodo, kad apie 20 procentų jų buvo lenkai. Greičiausiai iš šių skaičių įtraukti ir lietuviai, kalbėję lenkiškai ir turintys sulenkintas pavardes¹³. Įdomu ir tai, kad paėmę karo belaisvius japonai stebėdavosi, jog jie tokie skirtingi (įvairių tautų atstovai, įvairios kalbos ir papročiai). Pastebėta, kad vienintelis geras dalykas, jog lietuviai dalyvavo šiame kare, – jie įgavo karinės patirties. Dauguma šių lietuvių vėliau įstojo į kuriamą nepriklausomos Lietuvos kariuomenę, padėjo Lietuvai atsilaikyti Nepriklausomybės karuose (1918–1920). Šie Lietuvos kariuomenės žymūnai – tai gen. Silvestras Žukauskas, gen. Jonas Galvydis-Bykauskas, laivo „Prezidentas Smetona“ vadas jūrų kapitonas Antanas Kaškelis, gen. ltn. Maksimas Katchė, gen. ltn. Juozas Kraucevičius, gen. ltn. Jurgis Kubilius, gen. Leonas Radus-Zenkevičius ir daugelis kitų¹⁴, kurie dalyvavo ne tik kare Mandžiūrijoje, bet ir Pirmajame pasauliniame kare.

Kas tas Pranas Virakas? Atsiminimų glausti komentarai

Šią skurdžią lietuvišką karo medžiagą, kad ir netiesiogiai apie patį karą, papildė tuo metu į caro kariuomenę mobilizuoto Prano Virako (1871–1966) iš Seredžiaus miestelio atsiminimai lietuvių kalba, saugomi Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje (f. 27-17). Rankraščio apimtis – 43 puslapiai, sąsiuvinio formatas – 20x5x17. Iš bylos antraštės aiškėja, kad rankraštis gautas iš autoriaus 1960 m. kovo 11 d., kuris tuo metu gyveno Kaune pas sūnų, „Kauno tiesa“ redakcijos dailininką¹⁵. Nėra informacijos, kada atsiminimai užrašyti. Remiantis atsiminimų tekstu, kuriame gausu gramatinių klaidų, senoviškų ir rusiškų išsireiškimų, archajiško stiliaus, galima spėti, kad jie galėjo būti parašyti jei ne grįžus iš mobilizacijos, tai neužilgo po jos. Mat P. Virakas mėgo daug rašyti ir jo rašomoji kalba akivaizdžiai gerėjo po Pirmojo pasaulinio karo, ypač redaguojant Amerikoje lietuvių laikraštį „Darbininkas“. Jau nekalbant apie jo paskutinius gyvenimo dešimtmečius Lietuvoje, kuomet buvo labiau įsitraukęs į kraštotylinę veiklą, atsiminimų rašymą.

¹² ŠETKUS, Benediktas. *Lietuviai svetimųjų karuose: bendražygiai ir priešai. Amžininkų liudijimai*. Vilnius: Briedis, 2021, p. 74–87.

¹³ *Rusijos–Japonijos karas ir Steponas Kairys*. Prieiga per internetą: <https://ritoja.lt/nichiro/>

¹⁴ *Japonų triumfas, rusų nuopoliis ir svarbios pamokos lietuviams: štai ką nulėmė prieš 120 metų prasidėjęs Cušimos mūšis*. Prieiga per internetą: <https://lrytas.lt/it/ismanyk/2025/05/07/news/japonu-triumfas-rusu-nuopoliis-ir-svarbios-pamokos-lietuviams>

¹⁵ VIRAKAS, Franass [Pranas]. Japonijos karo mobilizacija miestelyje Seredžius Kauno apskrityje. Atsiminimai. *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius* (toliau – LNMMB RKRS), f. 27-17, titulinis puslapis.

Glaustą, išsamią jo biografiją yra pateikusi istorikė Vida Girininkienė solidžioje knygoje „Seredžius“¹⁶. Trumpai jį prisiminus – tai švietėjas, tautosakos rinkėjas, spaudos darbuotojas, bibliotekininkas. Gimė 1871 m. gruodžio 2 d. Baigė Seredžiaus pradžios mokyklą, daraktaravo, dirbo raštininku, vargonininku. 1913–1922 m. gyveno Bostone (JAV), dirbo zakristijonu, buvo laikraščio „Darbininkas“ korespondentas bei redaktorius. Bendradarbiavo ir kitoje JAV lietuvių periodinėje spaudoje („Draugas“, „Garsas“, „Moterų dirva“). Kartu su P. Gudu ir kunigu Fabijonu Kemėšiu parašė ir išleido leidinius „Imk ir skaityk“ (1915), „Darbininkai vienykimės“ ir „Kas tai yra socializmas?“ (1916) bei kitas knygas. 1922 m. grįžo į Lietuvą, dirbo Amerikos lietuvių prekybos bendrovėje Kaune, 1934 m. pradėjo leisti laikraštį „Vakarų vėtra“, 1938–1940 m. drauge su kitais leido savaitraštį „Vėliava“. Po Antrojo pasaulinio karo dirbo Seredžiaus apylinkės bibliotekos vedėju. P. Virakas buvo uolus tautosakos rinkėjas, užrašęs daug liaudiškų kūrinių. 11 jo užrašytų pasakų bei sakmių paskelbta J. Basanavičiaus parengtuose rinkiniuose „Iš gyvenimo vėlių ir velnių“ (1903) ir „Lietuviškos pasakos įvairios“ (t. 2, 1904). Mirė 1966 m. balandžio 11 d. Kaune. Paliko rankraščius, atsiminimus ir tautosaką iš Seredžiaus apylinkių, atsiminimus iš gyvenimo Amerikoje, savo kūrybos eiliuotų pasakojimų, eilėraščių. Jo atsiminimų dalis išspausdinta knygoje „Seredžius“¹⁷. Rankraščiai saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, Lietuvių istorijos institute, LNMMB Retų knygų ir rankraščių skyriuje.

P. Virako atsiminimuose užfiksuotas gana detalus mobilizacijos procesas nuo pradžios iki šauktinių atvežimo į Suomiją. Smalsus Prano žvilgsnis pastebi paprastų žmonių nuotaiką prasidėjus karui tarp Rusijos ir Japonijos, žmonių elgesį paskelbus mobilizaciją ir mobilizuotų vyrų artimųjų pergyvenimus. Gana detaliai aprašo mobilizuotųjų sustojimus Vilkijoje, Kaune, Daugpilyje, Helsinkyje; atkreipia dėmesį, kaip elgiasi mobilizuotieji ir jų artimieji katalikai, liuteronai ir žydai. Trumpai aprašo rusų karininkų elgesį, mobilizuotųjų maitinimą ir priežiūrą. Fiksuoja net gana laisvą mobilizuotų žmonių judėjimą tarpiniuose miestuose, pavyzdžiui, Kaune. P. Virakas trumpai, bet įdomiai aprašo savo išpūdžius apie Suomiją ir suomių. Jis pastebi, kad suomiai reikalavo kai kurių administracinių nuolaidų ir kai kur provincijoje net ginklu pasipriešino – buvo aukų ir rusų, ir suomių pusėje. Bet Helsinkyje susirėmimų neįvyko, nors matėsi, kad kai kuriuos objektus prižiūrėjo ne tik rusų kariai, bet ir nedideli suomių būreliai. Pranui didelį išpūdį padarė Helsinkis, kurio gatvės tvarkingos, daug gražių didelių pastatų ir paminklų, kurių ne vienas atspindi suomių tautinius siekius. Atsiminimų autorius atkreipė dėmesį, kad suomių buitinė kultūra tvarkingesnė nei rusų, daugiau švaros, suomių geležinkelininkų uniformos dailesnės. Jį stebino suomių pasitikėjimas – tai, kad stotyse ant staliukų sudėti laikraščiai ar saldainiai ir parašyta jų kaina prie indelio pinigams. Pardavėjų nėra. Žmonės, paėmę

¹⁶ GIRININKIENĖ, Vida. Pranas Virakas. *Seredžius*. Vilnius: Versmė, 2003, p. 1098–1105.

¹⁷ VIRAKAS, Pranas. *Seredžius, jo apylinkės, papročiai pabaigoje devynioliktojo šimtmečio*. Tekstą parengė Irena Regina Merkienė. Rankraščių kalbą parengė Kazys Morkūnas. Ten pat, p. 668–698.

laikraštį ar saldainį, į indelį įdeda nurodytą pinigų sumą. Pranas pastebėjo, jog jei tai būtų Rusijoje, viskas būtų išgrobstyta, o suomiau tuo labai stebėjosi. Kitas pastebėjimas – suomių žemės akmenuotos, kalvotos ir pelkėtos, bet melioruotos ir gerai patręštos. Kaimuose visi namukai tvarkingi, raudonai nudažyti. Niekur nesimato ne tik kaime, bet ir mieste dykinėjančių žmonių – visi dirba, kažkuo naudingą užsiima. Girtų visai nesimato. Mat degtinė parduodama tik gorčiais – pirks tik tas, kam reikės didesnio kiekio vestuvėms, krikštynoms. Bet yra ir išimčių, kai keletas mėgėjų susimeta ir nusiperka gorčių. Pranas šiuo atveju kalba apie vietinius rusus, mėgstančius dažniau išgerti. Jį džiugino, kad Helsinkyje yra katalikų bažnyčia, kur pamaldos vyksta rusų ir lietuvių kalbomis. Čia susirinkdavo mieste gyvenantys lietuviai – buvo gera proga pabendrauti. Jam nepatiko vieša rusiška pirtis, kur nuogus vyrus vantomis išperdavo, išprausdavo čia dirbančios pusnuogės moterys. Joms tai buvo kasdienybė, o tokiems kaip Pranas visiškai nepriimtina. Kaip jis užrašė, „prie to nepratusiems Lietuvos vyrams darosi nė šis nė tas“. Atitarnavęs Helsinkyje šešis mėnesius, jau pasibaigus Rusijos–Japonijos karui, buvo paleistas namo. Taigi, likimas lėmė, kad Pranui taip ir neteko tiesiogiai pajusti minėto karo baisumą, kur galvas padėjo ne vienas šimtas, o gal ir tūkstančiai lietuvių.

Atsiminimai svarbūs ne tik pažintine prasme (mobilizacijos ir gyvenimo Helsinkyje įspūdžiai), bet ir atskleidžiamų kareivio nuotaikų, tam tikrų aplinkos vertinimų prasme. Publikuojamas dokumentas išsaugant teksto autentiškumą, tik pataisant akivaizdžias gramatikos klaidas. Kartu noriu padėkoti LNMMB Dokumentinio paveldo tyrimų departamento Lituanistikos skyriaus vyresniajai redaktorei Birutai Mikalonienei už atsiminimų teksto surinkimą kompiuteriu ir dalies nelietuviškų žodžių vertimą.

DOKUMENTAS:

**Virakas Franas [Pranas]. Japonijos karo mobilizacija miestelyje Seredžius
Kauno apskrityje – atsiminimai**

Japonų Rusų karas.

Japonų–Rusų karas prasidėjo daug kam kaip ir netikėtai, ypač kaimiečiams.

Nei iš šio, nei iš to vieną dieną pasklido gandas, kad jau karas. Kad Japonai užpuolė Rusus.

Pirmą sekmadienį po pasklidimo to gando: valsčiaus staršina = viršaitis, valsčiaus raštinėje sušauktiems valstiečiams, klebonas parapijiečiams bažnyčioje, ir žydų

rabinas žydų iškaloje perskaitė atsiustąjį caro manifestą¹⁸, kuriame buvo atspausdinta rusų kalba:

„Aš Mikalojus¹⁹ visos Rusijos patvaldys caras, Finliandijos²⁰ didysis kunigaikštis. Lietuvos didysis kunigaikštis, Žemaičių karalius, Lenkijos karalius“ (ir dar daug tokių titulų atspausdinta veik puse puslapio)

2

skelbiu karą Japonijai... Ir daug kas ten buvo dar paminėta. Manifestas užbaigiamas parašu: „Mikolai“.

Žmonės pradėjo rūpintis: – „tai dabar jau žiūrėkite ir paskelbs tą prakeiktą mobilizaciją, kad ji kur sudegtų... Tegul caras, kad jis toks galingas pats susikimba su Japonu ir pešasi... Kur toji Japonija yra mes net nė nežinome... ir žinot nenorime... Toki ir tiems panašūs posakiai ėjo iš lupų į lūpas... bet visi nerimavo, visi buvo susikrimtę, visi lig ko tai baisaus netikėto lauke, ir laukė kada toji netikėta nelaimė ateis.

Šnekėjo kad jau kitus visus atsarginius ir net raudonbiliočius²¹ mobilizuoja ir veža į rytus, į karą. Kad rusai saką, kad Japoniją su jos visą kariuomenę kepurėmis užmušę net nė ginklų nereikėsia pavartoti.

3

Toliau jau pasigirdo ir kitokių žinių: – kad Japonai esą pasiutusiai smarkūs kariai, kad eina į mūsų linksmi, kaip į kokias vestuves... Kad rusams į nelaisvę visai nepasiduoda... Kad kaip matą, kad jau rusai juos suimsia, tai patys sau pilvą peiliu perskrodžia ir rusai jų gyvų nesuima... Ir dar įvairių įvairiausių gandų ir šnekų buvo begalės. Bet tas visai žmonių neramino. Visi laukė, kad greičiau, ar ne taip greitai ateis ir pas mus toji mobilizacija. Toji baisioji nelaimė.

Taip tęsiasi gana ilgą laiką. Jau pradėjo žmonės kaip ir nurimti. Sako: – Gal pas mus mobilizacijos ir nedarys? Gal užteks vien tik iš arčiau gyvenamųjų vietų sumobilizuotųjų tų japonų nugalėjimui, įveikimui, jų sumušimui? Juk Rusijos tokios žemės platybės ir tiek daug net nemobilizuotos kariuomenės.

4

Bet karas vis tęsiasi ir tęsiasi, ir apie jo galą jokių žinių nesigirdėjo.

Ėmė sklisti gandai, kad miestuose fabriku darbininkai kelia streikus ir riaušes, reikalauja didesnių atlyginimų, didesnių laisvių. Kad policija jau jų nesuvaldanti. Kad net prieš darbininkus turinti tylėt. Kad net pačiame Kaune esą jau vieną kitą įžūlesnį policininką, ar net aukštesnį policijos pareigūną darbininkai gerokai apkūlę ir liepę tylėt. Reiškia – jau valdžia neteko savo autoriteto.

¹⁸ Manifestas (lot. *manifestus* – aiškus) – iškilmingas aukščiausios valdžios kreipimasis į gyventojus raštu.

¹⁹ Nikolajus II (1868–1918) – paskutinis Rusijos imperatorius (1894–1917).

²⁰ Suomija.

²¹ Nesuprantamas žodis.

Net Nemuno darbininkai, troptininkai²², Nemuno pakrantėse prie šėparnių²³ ant prysų²⁴ iškėlė maišus, ir grasina pirkliams, šėporiams²⁵, ir partijonams²⁶, kad juos sukišę į maišus ir skandinsią Nemune j[ei] jie mėginsią darbininkus skriausti.

5

Troptininkams pakėlė darbo atlyginimus, pagerino maistą.

Taip viskas vystėsi ir artinosi karas galo. Rusai vis pralaimėdavo ir pralaimėdavo. Nors laikraščiuose vis girdavosi kad rusų kariuomenė sumušusi japonus pasitraukė atgal į geresnes pozicijas... Jau čia ir paprastam valstiečiui buvo suprantama, kad tai yra gėdingiausia melagystė. Juk jau jeigu taip vis laimi ir laimi, tai kodėl tose naujose geresnėse pozicijose neišsilaiko o jas palikę vėl traukiasi į geresnes pozicijas?

Žmonės ėmė šnekėti: – Jau pamatysime po kelių savaičių Japonus atvežant rusus ir į Kauną – juk jie jau niekur prieš japonus neatsilaiko – vis traukias ir traukias. Buvo dar viena vieta

6

tai tvirtovė Partarturas²⁷. Tenai rusai ilgai laikėsi. Ir daug kas šnekėjo, kad Partarturo japonai neįveiksia, tai esanti labai stipri tvirtovė.

Vieną rytą atsikėlę radome miestelyje ant sienų išlipintus raudonus plakatus, kuriuose skelbiama mobilizacija.

Tai buvo jau rudeniop.

Šaukiami visi atsarginiai²⁸ stot kariuomenėn, vykt rytojaus dieną į Kauną, jovitis²⁹ Kauno apskrities karo viršininko raštinėn. Kas nesijovis, ar kas trukdys mobilizacijai, bus baudžiamas visu griežtumu karo lauko teismo įstatymo.

Rytojaus rytą visi Seredžiaus valsčiaus atsarginiai rinkosi į Miestelį prie valsčiaus raštinės.

7

Susirinko viso labo 12 vyrų. Kai kuriuos atlydėjo žmonos ar tėvai. Visi likad [?] paniurę, susirūpinę.

Valsčiaus viršaitis Beniulis, nežinau ar iš savo kišenės, ar iš valsčiaus kasos pinigų nupirko du gorčius³⁰ degtinės, seniūnas = starasta Lozorevičius nupirko vieną gorčių

²² Sielininkai.

²³ Sandėlių.

²⁴ Prysas – ilga kartis pasistumti laiveliu, sieliumi ir kt.

²⁵ Šėporius – prievaizdas, tarnas, prižiūrėtojas.

²⁶ Partijonas – sielių vilkstinei vadovaujantis asmuo.

²⁷ Liušunas – uostas Kinijos šiaurės rytuose, Liaodongo pusiasalio pietuose. 1875 m. čia įkurta Kinijos karinio jūrų laivyno bazė. Po Japonijos–Kinijos karo atiteko Japonijai. Vėliau Kinija jį atgavo ir išnuomojo 25 metams Rusijai. Liušunas tapo jos Ramiojo vandenyno karinio laivyno svarbiausia baze – Port Artūro tvirtove. Per Japonijos–Rusijos karą užimtas Japonijos kariuomenės.

²⁸ Atsarginis – atsargos kareivis.

²⁹ Prisistatyti.

³⁰ Gorčius – skysčių ar biralų saikas, apie trys litrai.

degtinės, ir, kol buvo paruoštos pastotės padvados³¹ vežti atsarginius į Kauną, visus atsarginius ir jų palydovus vaišino.

Atsarginiai gėrė visi, rodos kad ir nemažai, bet nė vienas nepasigėrė ir visi buvo gana rimti. Ir aš nors buvau visai svaigiųjų gėrimų nemėgėjas, bet išgėriau gana nemažai, o galvoje nieko nejaučiau – buvau tarsi visai nė lašelio negėręs.

8

Paruoštomis padvadoms atvažiavus, prasidėjo atsisveikinimo valanda. Dauguma atlydėjusių moterų, tyliai verkšlendamos, atsisveikindamos, bučiavosi su savo vyreliais atsarginiais – nežinodamos ar dar su jais teks susitikti šioje ašarų pakalnėje. Tėvai taip pat vieni verkšleno, kiti tyliai bučiavo savo išvykstančius sūnus. Nė vieno linksmo veido, visi apsilblausę, susimąstę, liūdni.

Aš su vaikais atsisveikinau namie. Mane prie valsčiaus atlydėjo tiktai žmona ir motina. Motina jau savo amžiuje buvo lydėjusi į mobilizacijas savo du brolius ir abudu yra laimingai sveiki po karo grįžę, tai nors ir labai manęs gailėjo, bet turėjo viltį, kad ir aš iš karo laimingai sveikas sugrįšiu.

9

Ir vėl sveiki džiaugsimės ramiu gyvenimu, bet čia labai apsiriko. Neilgai trukus po mano išvykimo, apsirgo ir numirė manęs pargrįžtančio nesulaukusi.

Žmona laikėsi, nenorėdama manęs gaudinti, žinodama, kad man ir taip širdis verda kraujuose. Apsikabinę pasibučiavome, manydami ar dar kuomet pasimatysime ar ne. Bet kad būtų buvusi kokia ten beviltiška padėtis, to pasakyti negaliu.

Paragino sėstis į vežimus. Susėdome visi atsarginiai ir seniūnas Lozorevičius. Uždainavome „Sudiev Lietuva“... Moteris pasilikdamos stovėjo ant kelio būrelyje. Kai kurios ėmė raudoti garsiai... Tuo tarpu bažnyčios varpai suskambino išvažiuojantiems „po dūšių“ sako gal jiems karo

10

laukuose žuvus niekas nepaskambins, gal tik vilkai jiems kauks jų lavonus rydami ir kaulėlius išnešiodami...

Dainuodami atvažiavome iki Vilkijos miestelio, o čia jau žmonės mus sutikę sveikina pranešdami, kad jau karas sustabdytas, kad jau pradėtos derybos dėl taikos. Kad Anglijos karalienė tarpininkaujanti ir taip toliau...

Visų atsarginių ūpas pakilo. Lozorevičius, nežinau ar Vilkijoje nupirko, ar turėjo dar iš Seredžiaus įsidėjęs gorčinę degtinės, tuoj Vilkijoje ją ištuštinome, o užkandų visi turėjome šio to įsidėję iš namų.

Susėdę į vežimus uždainavome linksmas dainas ir manėme, kad iš Kauno mus tuoj paleis namo.

³¹ Padvada – arklys su vežimu.

11

Atvažiavę į Kauną pas Apskritis karo viršininką radome jau daug atsarginių su jų giminėmis suvažiavusių. Labiausia nuo Jonavos, nuo Vendziogalos³² visi starovierai³³ = sentikiai burliokai³⁴ atsarginiai suvažiavę su visomis savo šeimomis ir giminėmis, tik ūžia, šneka, dauguma jau girti dainuoja, šoka, linksminasi ir koliojasi, pešasi. Nė policija, nė kariuomenė į jų reikalus visai nesikiša. Jie apsipeša ir vėl girtuokliauja, vėl dainuoja, bučiuojasi, glėbesčiuojasi – didžiausia visiška laisvė – ką kas nori, ką kas sumano tai tas ir daro be jokio trukdymo.

Katilai verda barščius „ruskie sči“³⁵. Barščiai riebūs valgyti duoda visiems ir atsarginiams ir jų šeimoms – žodžiu visiems kas ateina ir nori valgyti, tas ir valgo.

12

Atvykstančius atsarginius registruoja už stalo lauke sėdėdamas puskarininkis. Galima eiti į kareivines ar eiti į miestą, užsiregistravęs esi laisvas iki rytojaus dienos 8 valandų ryto.

Kareivinėse ant narų padėtos naujos šiaudų pynės, tai ant jų gali, jei nori, gulėti ir voliotis kol tau šonus pradės skaudėti. Po galva pasidėt gali savo drabužius nes pagalvėlių nėra.

Vieni atsarginiai su savo šeimomis susėdę ant narų šnekučiuojasi, kiti guli, bet didžiuma eina į miestą ir būreliais ar po vieną pasklidę po visą Kauną. Vakare jokios kontrolės nėra – kada kas nori, tada iš miesto grįžta. Grįžta būriais, pavieniui, kiti su šeimomis, kiti parsiveda iš miesto mergų, žodžiu...

13

Ūžimas, triukšmas, dainos, šokiai – tikra veselija³⁶. Niekas niekam nieko nesako. Kas kaip nori, kaip sumano, taip smaginas, linksminasi, džiaugėsi. Niekas nesudraudžia, niekas neperspėja. Dauguma jau taip įsilinksminę, ir taip išsigėrę, kad jau jie vargu begu ir beklausytų perspėjimų ar sudraudimų.

Aš užmigau apie 12 valandą nakties ir išmiegojau iki ryto, bet draugai, kurie nemiegojo, tai sakė, kad nakčia matę net tokių dalykų, apie kuriuos padoriems žmonėms net šnekėti esą gėda. Ir ne dyvai³⁷, juk kuomet girti vyrai parsivedė į kareivines miesto gatvių merginas, o kareivinėse nebuvo jokios drausmės ir kontrolės, tai tenai iš begėdžių viso ko galima buvo laukti ir tikėtis.

³² Vandžiogala.

³³ Sentikiai rusai Lietuvoje.

³⁴ Burliokas (rus. *burlak*) – Rusijos (iki XX a. pradžios) darbininkas, upių baržų vilkikas, irklotojas. Vietiniai lietuviai šį pavadinimą taikė visiems Lietuvoje gyvenantiems rusams.

³⁵ Rusiški barščiai.

³⁶ Vestuvės, linksmybės.

³⁷ Nuostabos.

14

Rytas 8 valandos pusryčiai: barščiai ir kiekvienam valgytojui porcija jautienos mėsos. Porcijos pagamintos kaip kad paprastai kareivinėse daroma. Kam geresnė, o kam ir visai prasta ant pagaliuko susmeigta koki keli plezdrai³⁸, ar karvės tešmens gabaliukai... Atsarginiai jau iš kariuomenės tarnavimų laikų tas porcijas labai gerai prisimena, bet juos atlydėję jų giminės, palydovai gavę tokią plezdru prismaigstyto ant pagaliukų porciją, tas plėves tampo, mėjo, juokiasi, keikia – tikras skandalas³⁹...

9 valandą patikrinimas ar visi atsarginiai yra... Turbūt visi buvo. Pranešė, kad lygei dvyliką valandą įvyks kareivinėse pamaldos prieš išvažiuojant iš Kauno.

15

Pamaldas atliks kiekvienos tikybos pakviestas dvasiškis, pamaldose gali dalyvauti ir visi atlydėjusieji atsarginius.

Pirmiausia įvyko žydų pamaldos. Atvykę senukas rabinas užsidėjo kepurę ir visi atsarginiai žydai užsidėjo kepures, ir pradėjo linguoti, ir melstis kokias 15 minučių. Tuomet nusiėmė kepures ir rabinas išėjo iš kareivinių, o dar žydelkos ir žydai su saviškiais atsisveikinėjo... Toliau atėjo liuteronų pastorius ir liuteronai meldėsi apie 15 minučių. Po liuteronų atėjo katalikų kunigas ir pasimeldė apie 15 minučių. Toliau pravoslavų ir sentikių pamaldos.

16

Bet pravoslavų popas pavėlavo ateiti, tai starovierai = sentikiai pradėjo pamaldas be popo. Giedojo visi: vyrai, moterys ir vaikai. Giedojo ir meldėsi, ir vėl giedojo, ir vėl meldėsi labai ilgai virš dviejų valandų laiko.

Po jų pamaldų buvo duota komanda atsarginiams rikiuotis. Išsirikiavusius, peršaukė visus pavardėmis. Kiekvienam davė dovanų po kartūninį kapšiūką⁴⁰ kuriame buvo įdėta pakelis tabako, pakelis papirosų, pakelis degtukų, keli saldainiai ir keli biskvitai⁴¹. Dar iš rikiuotės paleido pusei valandos atsisveikinti paskutinį kartą su giminėmis ir visais atlydėjusiais. Tai buvo pati graudžiausia valanda.

17

Mums iš toliau atvažiavusiems tik priminė mūsų atsisveikinimus, bet kauniškiams, šančiškiams ir sentikiams atlydėjusiems savo atsarginius pabiro ašaros, pasigirdo raudos, atsisveikinimo pasibučiavimai. Ir kaip pastebėjau, tai graudžiausiai atsisveikindavo rusai sentikiai. Jų verkė net b[a]rzdoti žilabarzdžiai seneliai, o apie jaunesnius ir apie moteris ir merginas, tai jau nėra ką nė sakyti – jos stačiai alpte alpdavo ir stipresnieji jas turėdavo prilaikyti, kad jos nenuvirstų. Ir tasai jų gailės buvo nedarbtinis, bet tikrai nuoširdus – tikras.

³⁸ Mėsos plėvės.

³⁹ Triukšmas.

⁴⁰ Drobinis maišelis.

⁴¹ Biskvitas (pranc. *biscuit* – du kartus iškeptas) – kepinys, naudojamas tortams ir pyragaičiams; sausainis.

Vėl buvo komanda rikiuotis. Susirikiavusius nuvedė į gelžkelio stotį ir susodino į vagonus.

18

Dar į stotį suleido palydovus atsisveikinti jau su sėdinčiais vagonuose atsarginiais – tik lipti į vagonus neleido. Dar kaip kurie per atdarus vagonų langus kišo lauk rankas, kad paspausti saviškiams rankas paskutinį kartą. Dar buvo girdėtis paskutiniai patarimai atsiliekantiems, paskutiniai: sudiev, praščai karmilec, nach vider zi, nezabūd menia, ja tebia nezabudu.⁴² Komu ona nužna prokliataja vaina...⁴³. Ir alpo moteris ir merginos rusės ir šau[...] vokitaitės – turbūt palydėdamos savo sužadėtinis ar mylimuosius.

Sušvilpė traukinys. Žandarai varinėjo nuo vagonų prie vagonų lendančias moteris ir traukinys pajudėjo.

19

Jau per Kauno tunelį traukiniui einant pasigirdo vagonuose dainos. Dainavo vienuose vagonuose lietuviškai, kituose rusiškai ir dainuodavo su trumpomis pertraukomis kol pasiekta Vilnius... ir toliau. Nebeatmenu stoties pavadinimo kurioje traukinys sustojo ilgesniam laikui. Atsarginiai ėmė lipti iš vagonų ir ėjo į stotį ir į arti stoties esamas krautuves šio to nusipirkti, arba nors nusėdėtas kojas pamiklinti. Ešalono⁴⁴ vadas, karininkas griežtai draudė iš vagonų lipti bet niekas jo įsakymų neklausė... Kol traukinys sušvilpęs rengėsi išeiti... Jau temstant traukinys sustojo Dvinsko⁴⁵ stotyje. Dvinske apie stotį apstatyta ginkluota kariuomenė ir raiti kazokai.

20

Taip ginkluotų kareivių ir kazokų apsuptus mus ir atvarė į kareivines, kur jau radome pilna sausakimšai prisigrūdusius anksčiau atvykusius atsarginius... Dar į kareivines varant ėmė dulkti smulkus lietus. Kareivinėse susikimšus dušna⁴⁶, trošku. Vienas ant antro grūdasi lipa stumdosi... Jokių narų nėra, pamesta pasienyje keletas pundelių šiaudų, bet atsarginiams visiems jų nė po vieną saują neužtektų. Gulame visai ant plikų cementinių grindų šlapios, purvinos aslos, galvas pasidedami vieni ant kitų pilvų ar šonų – vargingesnio nakvojimo jau net ir įsivaizduoti negalima. Taip šiaip taip pravargome naktį rytą šešiomis jau kelia eit prie sandėlio gauti rūbus. Duoda šinelių⁴⁷, mundryą⁴⁸, kelnes ir kepurę savo rūbus turi mest šalin, jų į cechausą⁴⁹ nepriima ir niekas jų neperka,

⁴² Lik sveikas, maitintojau, viso gero, neužmiršk manęs, aš tavęs neužmiršiu.

⁴³ Kam jis reikalingas, prakeiktas karas...

⁴⁴ Traukinio.

⁴⁵ Latvijos miesto Daugpilio rusiškas pavadinimas.

⁴⁶ Tvanku.

⁴⁷ Kareiviškas paltas.

⁴⁸ Kareiviškas švarkas.

⁴⁹ Sandėlį.

nes čia jau jų nuo pradžios karo tiek prisipirko ir prisirinko, kad net neturi kur jų dėt.

Čia sužinojome, kodėl vakar mus taip pasitiko ginkluota kareivija ir kazokai. Buvo taip: kai ešalono traukiniui sustojus stotyje atsarginiai išlipę ėjo į stotį ir į krautuvę ešalono vadui draudžiant, tai vadas pasiuntė į Dvinską telegramą, kad jis atvežs susibuntavusių atsarginių ešaloną. Tai todėl Dvinske ir buvo imtasi tokių atsarginių priemonių prieš „buntouščikus“⁵⁰.

Visi ėmėme drabužius kokius davė. Vieniems buvo kiek per ankšti, kitiems kiek per platus ar perilgi, bet tas darbas ėjo labai sparčiai. Vienam kauniškiui frantui⁵¹ netyčia ar tyčia kaptinarmusas⁵² padavė kelnes, kurios buvo pilnos glindų. Vyras perpykęs su tomis kelnėmis kaptinarmusui per akis, per akis... Kilo skandalas.

Pribuvo vietinės komendantūros būrys kareivių suėmė tą frantą ir nusivarė į daboklę.

Paskelbė, kad komendanto įsakymu jis atiduodamas karo teismui ir būsiąs sušaudytas.

Iš nakties rado komendantą ir karo teismo pirmininką negyvus ir teismo nebuvo. Tą kareivį paleido iš daboklės ir davė geras kelnes.

Taip Dvinske išbuvome apie pora savaičių, bet ginklų mums nedavė. Eidavome į pušynėlį kortuoti ar prie bufeto išsigerdavome alaus – degtinės neduodavo. Šiaip jokio suvaržymų ir jok[i]os drausmės nebuvo.

Susipažinome su komendantūros kuopos kareiviais, kurie mums pasakojo, kad mes esame labai laimingi,

kad seniau čia buvusi skaudžiausia drausmė, kad už mažiausią smulkmeną tuoj karo lauko teismas, tai dar laimė tam ką nuteisdavo su pirmuoju ešalonu išgrūsti į frontą, bet dauguma nuteisdavo sušaudyti vietoje ir sušaudydavo.

Sako esą buvę visokių drašuolių, ypač iš Peterburgiečių atsarginių, bet komendantas ir juos teisė ir šaudė be mažiausio pasigailėjimo. Bet kauniečiai, dėkui dievui, jau ir jam galą padarė. Gal naujas komendantas bus teisingesnis ir jau bent be reikalo nekaltų žmonių nešaudys.

Buvo ten ir trys latviai atsarginiai. Sakė, kad jau jie yra apvažiavę veik visus Rusijos geležinkelius: vis būk tai kokiu netikėtu atsitikimu nuo savo ešalono pasilieka ir pasakui eina pas karo apskrities viršininką prašyti, kad juos pasiųstų į frontą.

⁵⁰ Maištininkai.

⁵¹ Frantas (lenk. *frant*) – dabita, puošėiva.

⁵² Kaptinarmas – seržantas ūkio reikalams.

24

Buvo tai tikri revoliucionieriai provokatoriai, organizatoriai, turbūt partijos siuntinėjami ir globojami. Jie ir atsarginiams šį tą pašnibždėdavo, ir su vienu kitu ir atviriau, drąsiau pakalbėdavo. Mes juos Dvinske kareivinėse radome ir, išvažiuodami į Finlandiją, palikome.

Po poros savaičių mums Dvinske davė ginklų ir išsiuntė į Finlandiją į Gelsingfarsą⁵³ = (Suomiją į Gelsinkį).

Važiuojant per Finlandiją, sutikti Finai⁵⁴ į mus šnairavo ir ne kartą girdėjome sakant „sataña rusó“ reiškia velnias rusas. Apsigyvenus Gelsingfarse ir kaip finai sužinojo, kad mes kauniškiai didžiumoje esame ne rusai, bet lietuviai ir katalikai tai ėmė į mus žiūrėti draugiškiau.

25

Finlandijoje buvome pavadinti „Aštuntuoju Finlandijos Šaulių batalionu“. Gelsingfarse patalpino buvusiose Finlandijos kadetų kareivinėse. Kareivinių būta kadaise įrengtų su visais patogumais, bet rusų kareivių jau spėta jas gerokai apgadinti ir apteršti. Žodžiu tariant, jau žymūs rusų buvimo pėdsakai. Dvi ar tris dienas gyvenome ram[i]jai – ilsėjomės. Ketvirtą dieną mieste prasidėjo triukšmavimai miesto gatvėse. Minios studentų ir miestelėnų būriais vaikščiojo dainuodami ir prakalbas sakydami, nuo valstybinių pastatų ir įstaigų plėšė rusų tautines vėliavas ir rusiškus įstaigų pavadinimų užrašus, o kėlė aukštyn raudonas arba suomiškas su auksiniu liūtu vėliavas šaukdami ura! Mes matėme, kad jiems tai daryti niekas netrukde ir net nesipriešino.

26

Jau nuo pietų mums griežtai uždraudė, kad niekur iš kareivinių neišeiti, būt pasiruošusiems jei reiktų eiti buntą keliančių maištininkų malšinti.

Prie kareivinės vartų pastatė sustiprintą kareivių sargybą. Vakare į Miesto parką išsiuntė sargybą karo tvarkai. Man teko stovėti „pirmu sekretu“⁵⁵ sargyboje netoli nuo mūsų kareivinių esamame miesto parke. Jau gerai sutemus girdžiu iš šiaurės atžygiuoja būrys kariuomenės. Nustatyta tvarka pranešu apie tai. Jokio atsakymo nesulaukiu. Po kiek laiko jau matau ir atžygiuojančius. Atžygiuoja gana nemažas kariuomenės dalinys, bet kokia toji kariuomenė nematau, nes elektra visame mieste užgesta. Ilgai teko laukti kol mane pakeitė atėjusi pamaina. Pargrižus į kareivines randame pilnas

27

kareivines ir kiemą prikimštą kariuomenės. Pėstininkais sausakimšai prikimštos mūsų kareivinės, o kazokų su arkliais pilnas kareivinių kiemas. Vieni kazokai laiko

⁵³ Helsinkį.

⁵⁴ Suomia.

⁵⁵ Sekretas – priešakinis stebėjimo postas.

po keletą arklių, o kiti guli tiesiai ant šlapios žemės, o čia dar ir iš viršaus pradeda lyti smulkus rudens lietus. Kareivinėse visi kareiviai laiko savo šautuvus rankose. Mes einame gulti į savo vietas, bet gauname įsakymą, kad galima tik atsisagioti mundiero apykaklėje esamus aplikus, o daugiau galima gulti visai nenusirengiant ir šautuvo nepaleidžiant iš rankų. Taip ir padarome.

Tas atsargumas yra daromas tam, kad paskelbus trevogą (pavojų) būtų visi gatavi šokti į mūšį ir, kad grabaliodami ginklus vieni kitų nesužeistų.

28

Toksai griežtas atsargumas buvo padarytas štai kodėl: gauta žinia, kad miesto pakraštyje esančios kareivinės, kuriose buvo miesto įgulos rusų kariuomenė esančios užminuotos, ir buntauščikai gali jas kuomet panorės susprogdinti. Tai todėl iš tų kareivinių kariuomenę išvedę patalpino viduryje miesto esamose kadetų kareivinėse. Kad iš sukilusių finų galima buvo laukti netikėto užpuolimo, tai gatvėse vedančiose į kadetų kareivines buvo išstatytos armotos⁵⁶ atsuktos į miestą ir artileristai nuolat prie jų budėjo.

Taip vargstant jau kai kurie rusai vilkosi baltus marškinius, kad žuvus mūšyje buti švairiems einant į dangų... Kiti kareiviai juos pašiepdavo, bet mūšio visi tikėjosi greitai susilaukti. Tik vieni kitus drąsino, kad mūšis bus laimėtas. Bet mūšio, net nė jokios „trevogos“ neįvyko.

29

Miesto gatvėmis patruliavo po 4 ir 5 kareivių kariniai patruliai. Finai irgi išstatė savo patrulius po 3–4 studentus, vieni jų turėjo baltus o kiti raudonus raiščius ant rankovių, o panelės studentės patruliuodamos gatvėse turėjo ant rankovių baltus raiščius su raudonu kryžiumi, o kitos turėjo ir galvos baltą apdangalą su priešakyje raudonu kryžiumi. Jų patruliuojantieji vyrai buvo ginkluoti tik revolveriais ir finu peiliais. Taip tęsėsi arti savaitės laiko.

Viena diena pasigirsta kareivinėse komanda: „Eiti į kiemą ir rikiuotis“ išsiskubiname į kiemą, išsirikiuojame ir stovime. Užkamandija „Ramiai“. Išsitiesėme ir sustingstame. Į kiemą įvažiuoja koks tai Generolas ir sako: „Zdorovo rebiata pazdra-vliaju s pabiedaj... otlično ispolnili

30

svoju službu cariu i otečestvu. Polučitie usilennuju porciju i po stakanu vodki... Stat volno...“⁵⁷ Ir išvažiuoja. Kai tik spėjus sueiti į kareivines vėl pasigirsta komanda: „Eiti į kiemą ir rikiuotis“: pasirodo atvažiuoja dar viršesnis koks ten generolas, ir vėl pasikartoja toki pat ceremonija, ir tas paskiria padidintas mėsos porcijas ir po stiklinę

⁵⁶ Patrankos.

⁵⁷ Sveiki, vyručiai, sveikinu su pergale... Puikiai pasitarnavote carui ir tėvynei. Gausite padidintą porciją ir po stiklinę degtinės. Ramiai...

degtinės. Dar atvažiavo ir trečias dar koksai aukščiausias generolas ir tas padėkojęs už pavyzdinę užsilaikymą paskiria padidintą mėsos porciją ir po stiklinę degtinės...

Daugiau generolų jau neatvažiavo ir rikiuotis nereikėjo, bet jau surikiavimasis [?] ir taip iki gyvo kaulo įkyrėjo. Jau tą vakarą kareiviai ir kazokai išvyko į savo kareivines ir mes galėjome

31

guldami šautuvus sustatyt į piramidę ir atsigulti išsirengę – jau pailsėjome žmoniškai.

Už ką tie generolai mums dėkavojo, porcijas didino ir degtinės skyrė? Pasirodo štai už ką.

Visoje Finliandijoje buvo sukilimas. Finai reikalavo iš Caro šiokių tokių lengvatų, administracijos pakeitimo ir t. t. Kai kuriuose miestuose sukilę finai susirėmė su rusų kariuomene ir daug žuvo, ir finų, ir rusų. Gelsingfarse Finliandijos sostinėje ir didžiausiame sostinės mieste nebuvo paleistas ne vienas šūvis nė iš rusų, nė iš finų pusės ir visas karščiausias sukilimo laikas praėjo be mažiausio kraujo praliejimo. Caras už tai telegrama padėkojo Gelsingfarsio kariuomenes vadovybei.

32

Tai ir kariuomenei dėkavojo ir porcijas didinos ir degtinę skyrė.

To kraujo praliejimo buvo išvengta viena, kad karo vadovybė buvo gudrių vadų, o ne kokių karštakošių rankose, o antra, kad kaip finai, taip ir kareiviai neieškojo vieni kitiems priekabų ir vieni kitus gerbė.

Finams caras jų reikalavimus patenkino. Nežinau ar pilnai, ar tik dalinai, bet jie nurimo.

Dabar apie pačią Finliandiją kokią mes ją matėme.

Iš Peterburgo išvažiavus netoli ir Finliandijos rubežius. Finliandijos geležinkelio vagonai ir tarnautojai daug švaresni ir dailesni už rusų geležinkelio vagonus. Geležinkeliečių uniformos dailesnės.

33

Mažose stotelėse stovi prekystalis, ant jo padėta pundai laikraščių, žurnalų, lėkštės saldainių ir biskvitų. Ant jų uždėta pažymėjimai jų kainų ir šalia padėti mediniai bliūdeliai pinigams įdėti. Jokio patarnautojo ar prižiūrėtojo nėra. Pasiėmei laikraštį, žurnalą ar saldainių, į bliūdelį idėjai nurodytą kainą ir viskas. Sako, kad pas juos niekada nepasitaiko, kad kas paėmęs laikraštį, žurnalą ar saldinius nueitu neįmetęs į bliūdelį nurodytos kainos. Kai jiems pasakai, kad rusuose jie tuoj netektų ne laikraščių, ne saldainių ne pinigų, tai jie tik pečiais trauko ir tuo nenori tikėti.

Laukai pas juos nekokie: akmenuoti, kalnelei, beržynėliai, pušynėliai pelkėtos lomelės, bet jos išmeliuruotos grioveis.

O kad į Finliandiją mes važiuojame jau rudenį tai ant laukų jokių javų jau nebuvo, tai koki jie ten užauga nežinome. Ant laukų dar buvo nenurautos pašarinės ropės, bet kur jas matėme jos visur buvo stambios, matomai augo gerai įdirbtoje ir įtręštoje žemėje. Melioruotose lomose veik visur matėme darbininkus valančius arba gilinančius lomų griovius. Kalneliuose, beržynėliuose matėme eiles berželių šakų nupjautų kaip vantoms ir sukrautų į gana ilgus eilės išviršaus prislėgtas. Sako tai priręngta žiemai karvių pašarui jas pjauna in akselį⁵⁸ = kapone, ir užplikinę jomis šeria karves. Sako kad karvėms tai esąs labai geras pašaras.

Taip dykinėjančių žmonių, nė stotyse ne kitur kur nesimatė. Kaimų visai nėra.

Gyvenama vienkiemiais ir daugiausia visas gyvenimas du ar trys namukai raudonai nudažytos ir sienos ir stogai. Retai kur matyt koks dvirukas, kur jau trobų kiek daugiau ir stambesnės, bet ir ten viskas raudonuoja.

Miestas Gelsingfarsas gana nemažas, bet ir ne per didžiausias, pamaryje ant akmeninių kalvų ir tarp tų kalvų slėniuose išstatytas. Trobų yra labai didelių ir labai dailios architektūros. parkai gana nemaži ir užlaikomi labai tvarkingai ir švariai. Paminklų yra gražių, turbūt patsai gražiausias stovi ant kalnelio pamaryje. Bronzinė grupė: ant uolos tarp marių vilnių užsilaukęs nulūžusis laivo stiebo galas, ant jo stovi suomis rankas iškėlęs su perplėštų marškinių gabalu ir [...]

kad iš visų jėgų šaukiasi pagalbos. Po jo kojų guli pusnuogė moteriškė jau rodos, kad negyva ir tarp kojų stovi mažas berniukas – visi šaukiasi pagalbos.

Sakoma, kad tai ne marių katastrofos vaizdas, bet kad tai simbolizuoja Finliandijos po caro valdžia beviltišką padėtį ir suomių šaukiantį pasaulio pagalbos...

Gatvės gražiai grįstos švediškais keturkampiais akmenimis, plaunamos per dieną du kartus, o vidurdienį laistomos kad nedulkėtų.

Žmonės vidutinio gražumo, bet matomai yra energingi, atkaklus ir labai darbštūs. Girtų tais laikais visai nesimatė. Degtinę pardavinėjo tik gorčiais. Mažiau kaip gorčių neparduodavo. Mat jų manymu degtinės gorčių perka tik tai, kam yra koks būtinas reikalas: krikštynos, vestuvės ir t. t. tai reiškia jis perka tik tai reikalui, o ne girtuokliavimui, tasai gi kurs nori nusipirkti mažesnę kiekį, tasai perka tik girtuokliavimui ir todėl mažesniais kiekiais ir neparduodama. Kas nori išsigerti ir čia randa išeiti: Susideda keletas vyrų, nusiperka visą gorčių ir sau geria į sveikatą, taip daro ten gyvenantieji rusai. Reiškia ir vilkas sotus ir ožka čiela. Jie prieš įstatymus nė pardavėjas, nė pirkėjai neprasižengia ir sau išsigeria tiek kiek tik jiems telpa. Rusai sako: „Ruskago nienaduješ, on [...] i u Finliandskom zakone.“⁵⁹

⁵⁸ Akselis – smulkiai supjauti šiaudai pašarui, kapojai.

⁵⁹ Ruso neapgausi, jis [...] ir suomių įstatyme.

38

Gelsingfarse buvo ir katalikų bažnyčia. Šventadieniais eidavome į bažnyčią kareiviai, bet buvo ir ne kareivių. Kunigas pamokslą pasakydavo lietuviškai ir rusiškai. Giedodavome lietuviškai.

Vienas dalykas lietuviams Finliandijoje netiko, tai pirtis. Tenai pirtis rusiška su šiltu ir šaltu vandeniu ir su garu. Bet ten pirtininkai = parščikai, visose pirtyse nesenos moteris. Jos aptarnauja gana mikliai, mandagiai ir gyvai. Bet kuomet pradeda plaut, masažuot ar kitaip patarnaut nesenos mažai apsirengusios moteris, tai prie to nepratusiems Lietuvos vyrams darosi nė šis nė tas, o jos juokiasi, nes jos prie to jau iš mažens yra pripratusios.

39

Sakoma, kad seniau rusų kareivį finai ne vieną peiliais nudūrę ar subadę, bet mums ten būnant tokio atsitikimo nepasitaikė. Tiesa, viršininkų būdavome perspėjami, kad po miesto pakraščius nesivalkioti ir į jokių ginčus su finais neįsivelti. Mes kur nereik ir nesivalkiodavome. O vidury miesto ir miesto parkuose būdavo gan nemažai policininkų ir girti chuliganai čia nebūdavo įleidžiami. Čia visuomet būdavo tvarka ir saugu.

Šešis mėnesius išstarnavus Gelsingforte, mus paleido namo.

40

Paleido su visais tais drabužiais su kuriais tarnavome ir dar davė po naują skrandutę = polušubką. Namu grįžome jau daug linksmiau negu i mobilizaciją važiuojant.

Pargrįžęs namie radau motiną mirusią ir sūnų Joną gimusį ir pradėjau vėl gyventi paprastą iš seniau įprastą gyvenimą.

Tuo tarpu visoje Rusijoje ir Lietuvoje vyko reakcija⁶⁰. Slopinimas visų kairesniųjų elementų. Lietuvoje siautė „Karatelnyje otriady“ = baudžiamieji būriai. Buvo tai grupės daug maž tokios: du karininkai, arti kuopos kareivių su šautuvais ir viena arba dvi lengvosios patrankos.

41

Tie „otriadai“ turėdavo sau iš anksto nustatytą maršrutą ir atvažiavę į valsčių, į kaimą ar į dvarą, apsistoją šaukdavo jau savo sąrašuose pažymėtus asmenis ir juos plakdavo ar kaip kitaip bausdavo – o dažniausia suraštinę⁶¹ išgabendavo į kalėjimą.

Pro Seredžių toks otriadas neėjo. Arčiausia pro Seredžių praėjo „otriadas“ vieškeliu nuo Kauno per Raudondvarį, Vilkiją, Čekiškę, Eiriogalą⁶², Raseinius.

⁶⁰ Reakcija – siekimas įtvirtinti arba grąžinti seną, atgyvenusią tvarką, priešinimasis pažangiems revoliuciniams pertvarkymams.

⁶¹ Suėmę (areštavę).

⁶² Ariogalą.

Vilkijoje suėmė Marmuką, vieną kitą sako nuplakę ir išvykę į Čekiškę, bet Čekiškiečiai, kurie jautėsi gali būti nubaustais, jau spėjo pasišalinti ir išsislapstyti. Kaip toliau sekėsi tam būriui nežinau.

42

Paskelbė, kad iš mobilizacijos grįžę atsarginiai gali užsirašyt tarnauti į atsarginę policiją, kuri bus organizuojama prie visų „Stanovūjų pristavų“⁶³ mokės algas po 25 rublius mėnesiui ir duos valdiškus drabužius, ginklus, butą ir valgį.

Atsirado ir pora Središkių atsarginių, kurie padarė pareiškimus stoti į tą tarnybą. Jų nepriėmė. Pasirodo, kad į tą tarnybą priiminėjo vien tik rusus ir juos naudoja gaudymui įtartinųjų, neištikimų asmenų. Žmonės juos praminė „rusų juodašimčiais“⁶⁴. Tuose būriuose buvo teisingų rusų, bet didžiama tai buvo visokie girtuokliai, buvę vagys ir chuliganai. Jau kur jie darydavo kratą – tai taip ir žinok, kad kas tik paimama, tai jie nieko nepaliks nepaėmę.

43

O tas kratas tuomet dažnai darydavo: būk tai paslėptų ginklų ieškodami, būk tai slaptų raštų ieškodami, būk tai įtartinų asmenų ieškodami. Darydavo tokias kratas dienomis, darydavo netikėtai ir naktimis. Jiems pasipriešint daryt kratas buvo negalima.

Tas tęsėsi keletą metų, bet Sredžiaus nė pačiame miestelyje, ne Sredžiaus apylinkėje tų kratų visai neįvyko. Čia žmonės vieni kitų neskundė, todėl ir juodašimčiams daryti kratas nebuvo progu. Jie tik turgaus dienomis, koks dešimtis atvykdavo į Sredžių ir švaistydavosi tarp vežimu ir po karčemas... po turgaus grįždavo atgal į Vilkiją.

F. V.

Šaltiniai ir literatūra

1. BIELINIS, Kipras. *Dienojant. Spaudos draudimo laikų atsiminimai*. Vilnius: Mintis, 1992.
2. ČEPĖNAS, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. Išleido Dr. Kazio Griniaus fondas. Chicago, Ill.: M. Morkūno spaustuvė, 1977, t. 1.
3. GIRININKIENĖ, Vida. Pranas Virakas. *Sredžius*. Vilnius: Versmė, 2003, p. 1098–1105.
4. *Japonija seniau ir dabar. Parašė Dédé*. Vilnius: Šviesa, 1906, Nr. 11.
5. Japonijos–Rusijos karas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius: MELI, 2005, t. 8, p. 560–561.

⁶³ Policijos nuovadų.

⁶⁴ Juodašimtis – carinės Rusijos monarchistinės organizacijos, pramintos „juodąja šimtaine“, narys. Bet minimi asmenys nepriklausė tai organizacijai. Pavadinimas „juodašimtininkai“ duotas jiems už vietinių gyventojų terorizavimą.

6. *Japonų triumfas, rusų nuopolis ir svarbios pamokos lietuviams: štai ką nulėmė prieš 120 metų prasidėjęs Cušimos mūšis*. Prieiga per internetą: <https://lrytas.lt/it/ismanyk/2025/05/07/news/japonu-triumfas-rusu-nuopolis-ir-svarbios-pamokos-lietuviams>
7. *Rusijos–Japonijos karas ir Steponas Kairys*. Prieiga per internetą: <https://ritoja.lt/nichiro/>
8. Rusų–japonų karas. *Lietuvių enciklopedija*. So. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1961, t. 26, p. 178–179.
9. SKIRIUS, Juozas. *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967): Tėvynei paaukotas gyvenimas*. Vilnius: Vaga, 2001.
10. ŠETKUS, Benediktas. *Lietuviai svetimųjų karuose: bendražygiai ir priešai. Amžininkų liudijimai*. Vilnius: Briedis, 2021.
11. TYLA, Antanas. *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*. Vilnius: Mintis, 1968.
12. VIRAKAS, Franás [Pranas]. Japonijos karo mobilizacija miestelyje Seredžius Kauno apskrityje. Atsiminimai. *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius*, f. 27–17.

The Memoirs of Pranas Virakas on Mobilisation for the Russo–Japanese War, 1904–1905

Dr. Juozas Skirius

Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, Documentary Heritage Research Department, Lithuanian Studies Unit, Gedimino pr. 51, LT-01109 Vilnius, Lithuania
E-mail: juozas.skirius@lnb.lt

Summary

In Lithuanian historiography, the Russo-Japanese War (1904–1905) and its impact on Lithuania have been addressed only sporadically, most notably by historians Antanas Tyla and Pranas Čepėnas. These scholars emphasise local disapproval of the war, widespread avoidance of service in the Russian army, and increased emigration. Over time, dissatisfaction with the war's consequences developed into broader resistance, culminating in the Revolution of 1905–1907, a national movement advocating political and social rights.

The Rare Books and Manuscripts Unit of the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania preserves the memoirs of Pranas Virakas, a native of Seredžius, which recount his experiences of mobilisation into the tsarist army during the Russo-Japanese War. The manuscript is unique, as such detailed first-hand testimony concerning the mobilisation of Lithuanians into the Russian army is rare in the extant written historical record. A curious and observant individual, Virakas provides a detailed account of the mobilisation process, the conscripts' mood, and their journey to Helsinki, Finland. He records the interactions among conscripts of

different nationalities and their family members, the emotional farewells, and the conduct of tsarist army officers and officials toward those mobilised.

Virakas also offers episodic descriptions of Helsinki, the Finns, their way of life, and their agriculture. He briefly comments on Finnish traditions and culture, comparing them with those of the Russians and, indirectly, the Lithuanians. In particular, he expresses admiration for what he perceived as the Finns' diligence, sense of duty, and honesty. Ultimately, Virakas never reached the Far Eastern theatre of war, as hostilities ended relatively quickly and the authorities dismissed the conscripts and sent them home. Upon his return, he briefly notes the tense atmosphere in his homeland, the attitudes of tsarist officials, the stricter enforcement of order, and the violence perpetrated by the Black Hundreds. Revolutionary developments were also unfolding in Lithuania.

Gauta /Received 2025 12 20
Priimta / Accepted 2026 02 05